

EUSKAL AZENTUAK ETA EUSKARA BATUA

*José Ignacio Hualde,
University of Illinois*

Lan honekin Euskaltzaindiko Ahoskera batzordeak egindako aholku edo iritzi-eskaerari erantzuna eman nahi diot. Beraz, txosten hau batzordearen lanaren barnean ulertu behar da.

Patxi Altunak Ahoskera batzordearen egitekoa honelaxe mugatu du: Euskara idatzia nola ahoskatu behar den adieraztea.

Ene ustez, euskara idatziaren ahoskeraren bateratzearen arazoa ez da hain larria. Batek espero lukeen baino bat-etortze gehiago dago gai honetaz hitzun eskolatuen artean (komunikabideetan, eskoletan, eta abar). Adibide bat emateko, bokal elkarketen kasuan, ortografiari jarraitzen dion ahoskera hobetsi da euskara jantzian hitzun gehien praktikan: [a.te.a]. [ba.so.a], etab. (ikus Irigoyen 1986, adibidez). Euskaltzaindiak edo beste inork ezer erabaki gabe, euskal hitzun eskolatuen gehiengoak aukera bat hartu du euskara batuaz dauden testu idatzien irakurketan eta beste egoera formaletan eta Euskaltzaindiak gizartean zabaldu den mintzamoldea onartu beharko du.

Benetan erabaki gabe gelditzen diren puntuak oso gutti dira. Haue-tariko bat kontsonante baten aurrean dauden herskariaren ahoskera da; adibidez, [sek.su]. [se.tsu] ala [sesu] hobetsi behar da *sexu*-rako euskara jantzian? eta [elikoptero] ala [elikotero]?

J-ren ahoskera konpontzeke geratzen den beste arazo bat da. Zabaldu den hizkuntz kontzientzia edo iritzia euskara jantzian sabaikari bezala ahoskatu behar dela da. Ahoskera hau hiztegi eta testu-liburu askotan gomendatzen da. Hala ere, arazoa hori baino zailagoa da; onartu den ortografiak berak erakusten duen moduan. Zergatik jaio eta ez *jajo*? eta nola esan *ijito gizajoak ajea duela*? Euskal idazkera batu zenean baziren arrazoiak *-j-* eta *-i-* grafien artean bereizteko bi bokalen arteko testuinguruan. Ahoskeraren polimorfismoa estali nahi zen ortografia batu baten azpian. Orain ahoskera ere batu nahi baldin bada, estalitako problemei erantzuna eman beharko zaie. Hitz-hasierako *j*-ren ebakera erabakitako-

tzat har badaiteke ere, bokalen arteko grafema/fonema korrespondentzia hartu behar da kontuan.

Azkenik, euskara batuari dagokion azentu ereduaren arazoa dugu eta gai honetaz aritzea eskatu didazue. Entzun eta irakurri dudanaren arabera, alderdi honetan ere badago iritzi hedatu bat. Iritzi hau, dena den, ez da oso zehatza. *Communis opinio* edo iritzi orokor hau Txillardegik (1984:410) onartzen eta proposatzen duena da; alegia, “mendebaldeko azentubidea hautatu behar dela”. Ni ados nago honekin, Txillardegik ematen dituen arrazoiengatik. Hala eta guztiz, eta hementxe dago koska, mendebaldeko azentubidea zein den ez da guztiz garbi dagoen gauza bat. Txillardegik (1992) mendebaldeko azentu mota bat proposatzen du euskara baturako. Baina, noski, Txillardegirena ez da mendebaldeko azentu mota bakarra. Ez da, adibidez, Azkuek (1923, 1931-32) deskribatu zuena edo Basterrecheak (1974-75) azaldu zuena (19). Hain zuzen ere, eztabaida garratzak egon dira Euskaltzaindian bertan mendebaldeko azentuaren izateaz (Azkue eta Altuberen artean egondako desakordio konponezinaz gogora zaitezte). Eztabaida hauen erroan mendebaldeko euskalkietan oso azentu sistema desberdinak erabiltzen direla ez ikustea edo onartzea egon da. Argiago esateko, ez dago mendebaldeko azentubide bakar bat, mendebaldeko azentubideak baizik. Azkuek eskeini diguna Lekeitioko azentu-bidearen deskribapen zehatza da. Baina hau ez da, inolaz ere, euskal azentu sistemarik orokorra. Azkuek aldiz mendebaldeko sistema orokortzat hartu zuen eta hortik sortu ziren desakordioak eta elkar-ulterzerik eza (20). Modu berean, Txillardegik (1992) proposatzen duen sistema Gipuzkoako eskualde batzutan erabiltzen den azentubidea da; baina sistema hau ez da Lekeitiokoa, Gernikakoa, Getxokoa (ikus Hualde eta Bilbao 1992, 1993), Elantxobekoa (ikus Gaminde 1992), Zeberikoa (ikus Etxebarria Ayesta 1991, Hualde 1992), Azpeitikoa (ikus Hualde 1994) edo Hondarririkoa (ikus Hualde eta Sagarzazu 1991). Ez da, beraz, “mendebaldeko azentubidea”, Gipuzkoako azentu mota bat baizik; Tolosaldekkoa, zentzu zabal batean, nahiz eta apur bat nahasia. Beraz, euskara baturako mendebaldeko azentu-sistema hobestea erabakitzen baldin bada, aukera garbi bat egin beharko da mendebaldeko eskualdeetan erabiltzen diren azentubideen artean.

(19) Mitxelenak ez zuen inoiz xehetasun gehiegirik eman mendebaldeko azentuaz, nahiz eta euskal azentuaz arduratu (ikus 1958, 1972, 1985).

(20) Mitxelenak Azjueri egiten dizkion kritika batzuk iturri bera dute; alegia, euskalkien arteko diferentziak. Adibide bat emateko, Mitxelenak (1985:577) honako hay dio: “Es ilusorio tratar de distinguir con Azkue, *Del acento tónico*, 10, el suf. *-(r)ik* “tónico” de *gizonik eztago* ño hay hombres’ del “átono” de *gizonik onemà...*”. Ziur asko kontraste hau Errenterian ez da egiten. *Lekeition*, aldiz, *gutziz garbia da*: *gizonik eztago* baina *gixónik onéna*, dure notazioan. Gernikaldean ere kontraste bera egiten da, Joseba Lakarrak jakinarazi didanez eta superlatiboan *gixónik ónena* dugu, nahiz eta beste kontestuetan *gixonik* azentugabea izan.

Badaude mendebaldeko euskalkietako eremuan zehar oso zabaldua dauden azentuzko ezaugarri batzuk. Jakinaenez, Bizkai-Gipuzkoetako leku askotan (baina ez guztietan) singularra eta plurala bereizten dira azentuaren bidez. Hitz markatu eta markatugabeekoen arteko bereizkuntza are hedatuagoa dago. Erro edo oinarri lexiko multzo batek (*beste, aurre, leku, kanpo*, etabar) azentukera berezi bat erakusten du mendebaldeko hizkera gehienetan. Kointzidentzia orokor hauek direla eta, batetik baino gehiagok pentsatuko luke (eta pentsatu du) funtsean azentu sistema bakar bat erabiltzen dela mendebaldeko euskalkietan, azalezko diferentzia txiki batzuk gora-behera. Horrela izango balitz, nahikoa izango litzateke Lekeitioko azentu-bideari jarraitzea, Azkuek egiten duen bezala, edo Tolosaldekoari Txillardegiren proposamenean, mendebaldeko azentu-bidearen ezaugarri nagusiak ezagutu nahi baldin badira. Hala ere, hizkera desberdinetako datuak kontuz aztertzen direnean, hizkeren artean agertzen diren diferentziak sakonak dira, funtsezkoak (21). Hurrengo datuak kontuan har itzazue, Bizkaiko hiru hizkeratan:

(1) Eusk Batua	Gernikaldea (22)	Lekeitio	Zeberio
<i>gizonarenari</i>	<i>gixonanari</i>	<i>gixonenári</i>	<i>gixonánari</i>
<i>gizonarenei</i>	<i>gixonánari</i>	<i>gixonenári</i>	<i>gixonánari</i>
<i>gizonenari</i>	<i>gixónanari</i>	<i>gixonenári</i>	<i>gixónanari</i>
<i>gizonenei</i>	<i>gixónanari</i>	<i>gixonenári</i>	<i>gixónanari</i>

Adibideok erakusten dituzten azentuzko diferentziak ez dira azalezko gauza bat, arau-sistema desberdinen ondorioa baizik. Diferentzia hauek ikusiz, argi egon beharko luke azentu-ezarketa arauak nahiko desberdinak izan daitezkeela mendebaldeko azentu sistemen artean. Hizkera guzti hauetan azentua erabiltzen da esanahiak bereizteko eta, konkretuki, singularra eta plurala bereizteko, baina azentuaren bidez egiten diren bereizkuntzak desberdinak dira. Azentuak silaba desberdinetan agertzen dira esanahi bereko formetan, hizkera bakoitzean azentu-arauak desberdinak direlako.

Adibideetan aipatutako hiru sistemen arteko diferentzien nolakotasuna ezagutzeko, sistema bakoitza ikertu beharko genuke, arauak bilatuz. Hemen ezin dugu hori egin txosten honek izan behar dituen mugak

(21) Nahiz eta prototipo historiko bakar bati bideratzea posible izan (ikus Hualde 1993a). Baina izan dena ez da orain dena.

(22) Izen hau oso zentzu zabalean hartu behar da, Ajangiz, Getxo, Bermeo, etab. hor sartzen direlarik. Agian Iparmendebaldeko Bizkaiera izena egokiagoa izango litzateke. Ekialdeagoko hizkera batzuetan lehengo eta bigarren forma emandakoak bezalakoak dira: hirugarrena eta laugarrena aldez *gixonanari* da. Diferentzia hau kontsideratuko dugu geroago. Azken silaban markatu ditudan zentzuak esaldi mailako azentuak dira eta ez hitz mailakoak edo lexikoak (Gernikaldeko eta Lekeitioko formetan).

dirrela-eta. Dena den, laburki besterik ez bada ere, konparaketa bat egitea interesgarria izan daitekeela iruditzen zait. Beraz, Gernikaldeko azentu-sistemaren ezaugarri nagusiak eta Lekeitierarenak konparatuko ditut labur-labur, kointzidentzia eta diferentzia garrantzisuenetariko batzuk azpimarratuz. Hori egin baino lehen, zerbait esan nahi dut azentuaren gauzatze fisikoari buruz.

Aipatu bezala, hitz markatu eta markatugabekoen arteko bereizkuntza mendebaldeko azentu sistemen ezaugarri garrantzitsu bat da (23). Bizkaiko iparraldeko alderdi handi batean, bereizkuntza hitz azentudun eta azentugabeen artean egin daiteke zehazkiago. Hitz azentudunek azentu bat dute silaba jakin batean. Azentugabeek aldiz ez dute berez inolako prominentziarik inongo silabatan. Hitz azentugabeak talde sintaktiko jakin batzuen bukaeran agertzen direnean azentua azken silaban hartzen dute (edo azkenurrekoan zenbait hizkeratan); bestela silaben artean bereizkuntza prosodiko berezirik egin gabe ahoskatzen dira. Hitz gehienak azentugabeak dira, hain zuzen.

Ikus 1-4 irudiak (Hualde eta Bilbao 1992 liburutik hartuta). Irudi hauek emandako adibideen oinarrizko maiztasuna (*fundamental frequency*) edo "tonua" erakusten dute. Adibideok Getxoko hiztun batek ahoskatuak izan ziren. Bizkaiko iparraldean azentuak tonuaren bidez gauzatzen dira. Irudietan ikusten den bezala, silaba azentudunean tonua igotzen da eta berehala oso beherakada haundi bat egiten du (24).

Lehenengo eta bigarren irudiak konpara itzazue. Lehenengo adibidean, *ori lagunena da* 'hori lagunarena da, ese es del amigo', *lagunena* hitza azentugabea da. Hitz honek ez dauka inolako prominentziarik edo azenturik eta doinu monotono batez ahoskatzen da. Azentu bakarrak *ori* eta *da* hitzetan agertzen dira; hau da talde fono-sintaktiko bakoitzaren azken silaban. Bigarren adibideak erakusten duen kontornoa guztiz desberdina da. Adibide honetan, *ori lagunena da* 'hori lagunena da, ese es de los amigos', *lagunena* hitzak azentu bat darama bigarren silaban eta tonuak beherakada nabarmen bat egiten du hurrengo silabetan.

Hirugarren eta laugarren adibideetan (*ori gure lagunena da* 'hori gure lagunarena da, ese es el de nuestro amigo' eta *ori gure aiten lagunena da* 'hori gure aitaren lagunarena da, ese es el del amigo de nuestro padre') ez dago hitz azentudunik eta tonu kontornoak nahiko lauak dira.

(23) Terminologia hau Jacobsen-ek (1972, 1975) sartu zuen euskal azentuaren ikersaillean. Azkue hitz monotono eta ditoneoz mintzatu zen.

(24) Eskualde honetako hizkera askotan, tonua ez da beti altuagoa silaba azentudunean bere ezkerlaldeko silabetan baino. Maila berean mantentzen daiteke. Azentua markatzen duena goitik beherako tonu aldakuntza da.

5-9 adibideak erka itzazue orain. Hauetan *lékuko* (6. adib.), *bígarren* (7. adib.) eta lagúnen *lagunen*, de los amigos' (9. adib.) hitzak azentudunak dira. Hiru kasuetan tonu aldaketa nabarmena da silaba azentudunean. 5. eta 8. adibideetan, aldiz, ez dago silaba azentudunik eta tonua gutti gorabehera maila berean mantentzen da esaldian zehar.

Azentuarekin erlazio estua duen fenomeno sintaktiko bat galdegaia da, Altubek (1939, 1934) erakutsi zuen bezala. Esaldian, galdegaitzat hartzen den elementuak azenturik gogorrena darama. Galdegaia berez azentugabea baldin bada, azken silaban hartzen du azentua. Beraz, lexikoki azentuduna den hitz bat azentu nabari batekin agertuko da esaldia-
ren galdegaia baldin bada. 10. eta 11. adibideak erka itzazue (hauek Lekeitioko hiztun batenak). Oinarrizko maiztasuna laugarren koadroan agertzen da. Galdegaia azentu zirkunflexo batez markatzen badugu, 10. adibidea lagúnak eran dábe da; hau da, 'LAGUNEK edan dute' edo lo han bebido LOS AMIGOS'. 11. adibidean, aldiz, aditza da galdegaia, edo hobe esan, baieztapena: *lagúnak erán dábe* 'lagunek EDAN dute' edo los amigos sí que lo han bebido' (25).

Orain arte hitz azentudun eta azentugabeek mintzo egin bagara ere, "azentutasuna" morfemei dagokien ezaugarri bat da. Morfema batzuk azentua daramate egitura lexikoan; beste guztiek ez daukate holakorik. Hitz azentudunak morfema azentudun bat edo gehiago dauzkatenak dira.

Gernikaldeko sisteman, hitzak morfema azentudun bat baino gehiago badauzka, azentu prosodikoaren kokagunea lehen azentu lexikoak determinatzen du (hitz hasieratik hasita).

Erroa edo oinarri lexikoa azentuduna izan daiteke. Hau da, silaba jakin batetan azentu bat eraman dezake egitura lexikoan; hala nola, /léku/, /béste/. /belárrí/ (edo /bélarrí/, beste leku batzuetan), /áurre/, /kánpo/, /dénbora/ edo /eskóla/. Erro gehienak azentugabeak dira: /buru/, /mendi/, /iturri/ (26).

Deklinabidearen atzizkien artean, pluralezko guztiak eta pluralez kanpo erabiltzen diren ablatiboa /-tik/ eta komitatiboa /-gaz/ azentudunak dira; edo, zehazkiago, aurreazentuatzaileak, aurreko silabari azentua ematen bait diote (27):

(2) Erro azentugabeak (Gernikaldeko sistema)

(25) Hirugarren posibilitate bat aditzaren esanahia galdegaitzat hartzea litzateke. Kasu honetan ere aditzak eramango luke galdegaiaren azentua eta *egin* sartuko litzateke aditza eta laguntzailearen artean: *lagúnak erán eñ ddábe* los amigos han BEBIDO'.

(26) Leku izenetan, *Gernika*, *Lekitto*, *Getxo* azentugabeak, baina *Ondárru* (edo *Óndarru* zenbait hizkeratan), *Bilbo*, azentudunak, adibidez.

(27) Zenbait hizkeratan, /-t'zat/ edo /-t'zako / ere aurreazentuatzailea da.

<i>sagar</i>	<i>sagarra</i>	<i>sagárrak</i>	<i>sagárrok</i>
<i>sagarrek</i>	<i>sagarrak</i>	<i>sagárrak</i>	<i>sagárrok</i>
<i>sagarleri</i>	<i>sagarrari</i>	<i>sagárrari</i>	<i>sagárrori</i>
<i>sagarren</i>	<i>sagarran</i>	<i>sagárran</i>	<i>sagárron</i>
<i>sagarrentzako</i>	<i>sagarrantzako</i>	<i>sagárrantzako</i>	<i>sagárrontzako</i>
<i>sagarrégas</i>	<i>sagarrágas</i>	<i>sagárrakas</i>	<i>sagárrokas</i>
<i>sagarretan</i>	<i>sagarran</i>	<i>sagárratan</i>	<i>sagárrotan</i>
<i>sagarretara</i>	<i>sagarrera</i>	<i>sagárratara</i>	<i>sagárrotara</i>
<i>sagarretátik</i>	<i>sagarretik</i>	<i>sagárretatik</i>	<i>sagárrotatik</i>
<i>sagarretako</i>	<i>sagarreko</i>	<i>sagárretako</i>	<i>sagárrotako</i>
<i>sagarrik</i>			
<i>sagartzat</i>			
<i>iturri</i>	<i>iturriZ&e</i>	<i>iturriZ&ek</i>	<i>iturriZ&ok</i>
<i>iturrik</i>	<i>iturriZ&ek</i>	<i>iturriZ&ek</i>	<i>iturriZ&ok</i>
<i>iturriari</i>	<i>iturriZ&eri</i>	<i>iturriZ&eri</i>	<i>iturriZ&ori</i>
<i>iturriágas</i>	<i>iturriZ&ágas</i>	<i>iturriZ&akas</i>	<i>iturriZ&okas</i>
<i>iturrittera</i>	<i>iturrire</i>	<i>iturriZ&etara</i>	<i>iturriZ&otara</i>
<i>iturrittétik</i>	<i>iturritik</i>	<i>iturriZ&etatik</i>	<i>iturriZ&otatik</i>
<i>buru</i>	<i>burue</i>	<i>burúek</i>	<i>burúok</i>
<i>buruk</i>	<i>buruek</i>	<i>burúek</i>	<i>burúok</i>
<i>bururi</i>	<i>burueri</i>	<i>burúeri</i>	<i>burúori</i>
<i>burúgas</i>	<i>burúagas</i>	<i>burúekas</i>	<i>burúokas</i>
<i>burutera</i>	<i>burure</i>	<i>burúetara</i>	<i>burúotara</i>
<i>burutétik</i>	<i>burútik</i>	<i>burúetatik</i>	<i>burúotatik</i>
<i>ar</i>	<i>arra</i>	<i>árrak</i>	<i>árrok</i>
<i>arri</i>	<i>arri</i>	<i>árrari</i>	<i>árrori</i>

Hitz azentugabeek (azenturik gabe utzi ditudanak) ez daukate berez azentu gailurrik eta, jeneralean, azken silaban hartzen dute azentua talde prosodikoaren bukaeran daudenean (28).

Hitzak atzizki aurreazentuatzaile bat baino gehiago badauka, lehen-dabizikoa bakarrik gauzatzen da, emandako erregelaren arabera. (1)-ean ikusitako adibideen azentukera honelaxe azaltzen da:

(3) Atzizki azentudun eta azentugabeen konbinaketak (Gernikaldeko sistema)

(28) Markinaldean, azkenaurreko silaban.

/gixon-an-ari/	<i>gixonanari</i>
sg sg	
/gixon-an-'ari/	<i>gixonánari</i>
sg pl	
/gixon-'an-ari/	<i>gixónanari</i>
pl sg	
/gixon-'an-'ari/	<i>gixónanari</i>
pl pl	

Arau berberaz, erroa azentuduna denean, erroaren azentua nagusitzen da, eta atzizkiek sortu ahal lituzketen bereizketa guztiak ezabatzen dira:

(4) Erro azentudunak (Gernikaldeko sistema)

<i>belárrri</i>	<i>belárrriZ&e</i>	<i>belárrriZ&ek</i>	<i>belárrriZ&ok</i>
<i>belárrri</i>	<i>belárrriZ&eri</i>	<i>belárrriZ&eri</i>	<i>belárrriZ&ori</i>
<i>léku</i>	<i>lékue</i>	<i>lékuek</i>	<i>lékuok</i>
<i>lékuri</i>	<i>lékueri</i>	<i>lékueri</i>	<i>lékueri</i>
<i>lékutura</i>	<i>lékure</i>	<i>lékuetara</i>	<i>lékuetara</i>
<i>lékusetik</i>	<i>lékusetik</i>	<i>ékusetatik</i>	<i>lékusetatik</i>

Atzizki konparatiboak eta antzekoak azentudunak dira, (5a). Beste eratorpen atzizki batzuk ere azentudunak/aurrezentuatzailak dira; haien artean /-'garren/ (edo /-gárren/), /-'txu/, /-'ti/, /-'tar/ etab., (5b):

(5) Eratorpen atzizki azentudunak (Gernikaldeko sistema)

a) *báltzagua, ónenari* 'onenari edo onenei', *edérregiZ&e*.

b) *saspigarrenari* 'zazpigarrenari edo zazpigarrenei', *txakúrtxue, txakúrtxuek, negártiZ&e, Gernikarra, Getxótarrak*.

Erroa azentuduna baldin bada, erroaren azentua nagusitzen da:

(6) Erro azentuduna + eratorpen atzizki azentuduna (Gernikaldeko sistema)

kánpotarra, Bílbotarra, líbrutxue.

Beste eratorpen atzizki batzuk azentugabeak dira, hala nola /-tasun/ edo /garri/:

(7) Eratorpen atzizki azentugabeak (Gernikaldeko sistema)

argittasune, argittasúnek,

penagarriZ&e, penagarriZ&ek.

Aditz jokatugabeetan, /-ʔt(z)en/ (eta /-ʔt(z)e/) eta /-ʔko/ azentudunak dira:

(8) Aditz atzizkiak (Gernikaldeko sistema)

a) Erro azentugabeak

<i>ikusi</i>	<i>ikústen</i>	<i>ikusiko</i>	<i>ikúste</i>
<i>galdu</i>	<i>gáltzen - galdúten</i>	<i>galdúko</i>	<i>gáltze</i>
<i>emon</i>	<i>emóten</i>	<i>emóngo</i>	<i>emóte</i>

b) Erro azentudunak

<i>bóta</i>	<i>bótaten</i>	<i>bótako</i>	<i>bótate</i>
<i>éreiñ</i>	<i>éreitien</i>	<i>éreingo</i>	<i>éreitte</i>

Emandako adibideetan morfema azentudun/aurreazentuatzailerik eta azentugabeen arteko bereizkuntza erakutsi dugu. Halaber, lehen azentu lexikoak beti irabazten duela ikusi dugu. Badira erregela aipagarri batzuk hitz elkartuetan, talde klitikoetan, etabarretan aplikatzen direnak. Baina hemen ezin ditugu fenomeno guztiak kontuan hartu. Aipatu duguna nahikoa da azentu sistemaren konplexutasunaz ohartzeko.

Hizkera askotan (Markinaldean, esate baterako) azentua silaba bat ezkeralderantz mugitu da kasu jakin batzutan:

(9) Ezkeralderantzko lerraketa

tomáte > *tómate*

lagúnek > *lágunek*

Mugimendu honen baldintzak desberdinak dira hizkera desberdinetan; Markinan, adibidez, *gíxonak* baina *alábak* aurkitzen dugu (cf. Hualde 1991a: 154-157). Kontrako mugimenduak ere gertatu dira. Arratzun, adibidez, *numéroa*, *latígoa*, *musíkíe*, *etab* (baina *dénbora*) esaten da (29).

Azentu lerrakuntzarik nabarmenena eta aipagarriena Lekeition (eta Ondarroan) aurkitzen dugu. Hizkera honetan, azentu lexiko guztiak hitzaren azkenarreko silabara mugitu dira. Hau da, sistema honetan mor-

(29) Kontrako aldaketa diakronikoak egon direnez gero ez da beti erreza hitz azentudun jakin baten jatorrizko azentukera zein zen. Maileguekin garbi dago: *tomáte/tómate* bikotean lehenengo aukerra jatorrizko gaztelaniarena da. Badira arrazoiak *sagárrak/ságarrak* edo *burútik/burutik* bikoteetan ere lehen aipatu aukera zaharragotzat hartzeko. Hizkera batean *lékutik* eta *burútik* (eta *bururik*, azentugabea), *lékuek* eta *burúek* (eta *buruek* ergatibo singularra) bereizten badira azentuaren aldetik, hizkera horren egoerak bereizketa guttiago egiten duen beste hizkera batenak (*lékutik* = *burutik*, *lékuek* = *buruek*) baino zaharragoa izan behar du (ikus Hualde 1993a). Beste kasu batzutan, aldiz, ez dago jakiterik. Zein da zaharrena *euskéra* edo *éuskera*? *bélarri* edo *belárrí*?

fema azentudunek hitzaren azkenurreko silabari ematen diote azentua. Morfema azentudunak, neurri handi batean Gernikaldean ere azentudunak direnak dira:

(10) Lekeitio

a) Erro azentugabeak

<i>sagar</i>	<i>sagarra</i>	<i>sagárrak</i>
<i>sagarrek</i>	<i>sagarrak</i>	<i>sagárrak</i>
<i>sagarri</i>	<i>sagarrari</i>	<i>sagarrári</i>
<i>sagarrentzat</i>	<i>sagarrentzat</i>	<i>sagarréntzat</i>
<i>sagarrentzako</i>	<i>sagarrentzako</i>	<i>sagarrentzáko</i>
<i>sagarretara</i>	<i>sagarreara</i>	<i>sagarretára</i>
<i>sagarretátik</i>	<i>sagarrétik</i>	<i>sagarretátik</i>

b) Erro azentudun eta azentugabeen konparaketa

Erro azentudunak

Erro azentugabeak

belárr
belarriZ&a
belarriZ&ak (sg/pl)

Ondárru
Ondarrúra
Ondarrútik

léku bat
lekúa
lekura
lekútik

Lekittarrentzáko (sg/pl)

erro azentugabeak

itturri
itturriZ&a
itturriZ&ak (sg) / *itturriZ&ak* (pl)

Lekitto
Lekittora
Lekittótik

buru bat
burua
burura
burútik

txistulariZ&entzako (sg) /
txistulariZ&entzáko (pl)

(11) Azentu lexikoen kokagunea Gernikaldean eta Lekeitio

Gernikaldea

léku, lékue, lékuetatik
lagúnentzako (pl)
Bílbo, Bílbora,
Bílbotar, Bílbotarra
Bílbotarrentzako (sg/pl)
kánpotarrari (sg/pl)

Lekeitio

léku, lekúa, lekuetatik
lagunentzáko (pl)
Bílbo, Bílbóra,
Bílbótar, Bílbótarra
Bílbotarrentzáko (sg/pl)
kanpotarrári (sg/pl)

ónena ('onena' / 'hauena'), *ónenari* *onéna, onenári*
onénak ('honenak'), *onénari* *onénak, onenári*

Adibideok erakusten dutenez, Lekeition azentu lexiko guztiak hitzaren azkenaurreko silaban agertzen dira, erroak zein atzizki batek sartuak izan, Azkuek azaldu zuen moduan. Hitz azentugabeak Gernikaldeko eremuan bezala portatzen dira (hau da, nagusitasun prosodikoa azken silaban eror daiteke talde prosodiko baten bukaeran: *etxe barriZ&á erosi dau*).

Lekeitioko azentu sistemaren deskribapena osatzeko asko geldituko litzazuke (cf. Hualde, Elordieta eta Elordieta 1994a, 1994b). Hemen erakutsi nahi dudana hauxe da bakarrik: mendebaldeko azentuaren eskualdean, eta, are gehiago, elkarren ondoan mintzatzen diren hizkeren artean, azentu arauak oso desberdinak izan daitezkeela. Esan bezala, Gernikaldeko sistemaren morfemak azentugabeak eta azentudunak izan daitezke. Erro azentudunek, azken silaban ez ezik, beste edozein silabatan eraman dezakete azentu lexikoa. Atzizki azentudunak gehienetan aurrezentuatzailerak dira; hau da, aurreko silabari ematen diote azentua. Hitzak azentu lexiko bat baino gehiago badauzka, lehenengoak irabazten du beti.

Lekeition, aldiz, nahiz eta morfema azentudun eta azentugabeak arteko bereizkuntza lexiko bat egon, Gernikaldeko sistemaren bezala, azentu lexikoak kokatzeko araua erabat desberdina da. Hitzaren eremuan morfema azentudunik badago, azentu prosodikoa hitzaren azkenaurreko silaban agertuko da (30). Morfema azentuduna zein den (erroa ala atzizkia) eta non dagoen ez dauka inolako garrantzirik.

Bizkai-Gipuzkoetako beste hizkera batzuk aztertzen baditugu, hala nola Zeberiokoa, Azkoitikoa edo Markinakoa, kasu bakoitzean arau desberdin batzuk dauzkagula ikusiko dugu, nahiz eta amankomuneko ezauzgarriak ere aurkitu.

(30) Arau hau dela eta, hitz prosodikoaren mugak nabariak dira Lekeitieraz. Adibidez, *bat*, beste hizkera batzutan ez bezala, ea da sartzen aurreko hitzaren eremuan. *Liburia* eta *libúru bat* (eta ez **liburí-bat*) konpara itzazue. Bestaldetik, Azkuek (1931:13) azpimarratu zuenez, aditz nagusiak eta laguntzaileak hitz prosodiko bakar bat osatzen dute: *etxiá ikusikó-dau*, *ikusiko-dógu* (azentua /-ko/ morfemak sartzen duelarik); baina bakarrik aditza galdegaia ez denean (bestela, *ikusiko dau*, etab.) eta laguntzailea konplementatzailearik gabe agertzen denean. Azkue (1923-43-44) ohartu ere egin zen Lekeition *ete*, *ei*, *ba*, eta antzekoak aurrizkiak direla, eta aurrizki azentudunak gainera (hau da, azentu bat jartzen dute ondoko aditzarekin osatzen duten eremuaren azkenaurreko silaban, ikus Hualde, Elordieta eta Elordieta 1994a, 1994b). Dударik gabe, Azkuek hutsegin zuen bere deskribapena Lekeitioko datuetan oinarritzen zela ez aitortzean. Baina beste ikertzaile askok beste errakuntza handi bat egin dute Azkueren datuak guztiz alboratu dituztenean (ikus Hualde 1990. Antzeko zerbait Larramendiren deskribapenarekin gertatu da, ikus Hualde 1991b). Hitz prosodikoaren arazoan ere datuak ez dira guztiz berdinak hizkera guztietan eta batasuneranzko bidean zuhur jokatu beharko da.

Euskara baturarako azentubide bat aukeratzekotan, nik ez nuke mota honetako sistemarik aukeratuko; ez Gernikaldeko sistema, ez Lekeitiokoa eta ez antzekorik. Hau honako bi arrazoiengatik: sistema hauek konplikatuegiak direlako eta azentu sistema bakoitzaren eremu geografikoa nahiko mugatua delako (31). Badira, bestaldetik, askoz sinpleagoak diren azentubide batzuk mendebaldean. Nik hurrengo proposatuko nuke euskara baturako:

(12) PROPOSAMENA

I. Kasu orokorrean, azentua hitzaren bigarren silaban erortzen da: *mendía, txakúrra, emákumea, bertsólariarekin*.

II. Salbuespenak. Azentua hitzaren lehenengo silaban erortzen da

a) Erroa silababakarra denean: *lúrra, lúrrera, lúrretako*.

b) Hitz markatu batzuetan: *lékuan, bésteari, áurrera, átzetik*.

III. Bigarren mailako azentu bat talde prosodikoaren azken silaban erortzen da: *txistúlerià, txistúleria dà*.

Sistema honek sinpletasunaren abantaila dauka, lehen ikusitako sistemekin konparatzen badugu. Gainera, ez dago lurralde bakar bati mugatuta. Ezaugarri hauek dauzkan sistemak Gipuzkoako, Bizkaiko eta Nafarroako eskualde batzutan erabiltzen dira. Hau da Oiñatin eta Elorrión aurkitzen dugun azentubidea (ikus Hualde 1989, 1991a:170-172, 1993a, Michelena 1976, Jansen 1992) eta arau berak, funtsean, Bidasoako hibai arroako hizkeretan aurkitzen ditugu. Arrazoi hauengatik nik sistema hau proposatuko nuke euskara baturako.

Txillardegik (1992) ere antzeko sistema bat proposatzen du, baina arau bat gehiago erantsiz: erro bisilabaduna daukaten izenetan, pluralean azentua lehenengo silaban agertzen da. Erroa luzeagoa baldin bada, ez dago aldakuntzarik singular eta pluralaren artean. Antzeko gauza bat Tolosaldeko hizkera batzuetan gertatzen da. Bildu ditudan datuen arabera, hizkera hauetan *gizóna (da)* eta *gizonak (dia)*, *lagúnakin* lagunarekin' eta *lagunakin* lagunekin' edo *txakúrrai* txakurrari' eta *txákurrai* txakurrei' beireitzen dira azentuaren aldetik, baina *emákumia (da)* eta *emákumiak (dia)*, *emákumiakin* emakumearekin edo emakumeekin' hitzek silaba berean daukate azentua. Arau honekin lehen ikusitako sistemekin azalezko antzekotasun haundiagoa lortuko genuke; baina antzekotasuna bakarrik azalezkoa izango litzateke; funtsean arau-sistemak zeharo des-

(31) Mugatuagoa kasu batzuetan beste batzuetan baino, dena den. Adibidez Leketiko sistema, oso eskualde txikian erabiltzen da, baina Gernikaldekoak eremu zabalago bat dauka, aldakuntza txiki batzuekin.

berdinak bait dira. Nik ez nuke erregela hau sartuko sistema batuan eta singularra eta plurala ez nituzke bereiztuko azentuaren bidez, atzizkiak beti desberdinak direnez gero.

Kontuan hartu behar da (12-III)-an aipatu dudan bigarren mailako azentua talde prosodiko mailako arau bat dela eta ez hitz mailakoa. Hau da, *txistularia dà* eta ez **txistularià dá*. Lehenengo edo bigarren silaban agertzen den lehen mailako azentua ere talde prosodikoari dagokion gauza bat izan daiteke hizkera askotan. Hau da: *iturri ederrà, bertsolari handià, menditik natòr*.

Honelako azentubide bat onartzen baldin bada, hitz markatu edo berezien arazoa kontuz aztertu beharko litzateke, honetan ere diferentziak aurkitzen bait dira mendebaldeko hizkeren artean. Adibidez, *kafe* hitza markatua da Arratzun baina ez Lekeition; *leku* markatua da leku gehienetan baina ez Oiñatin, etabar. Txillardegik (1992) hitz markatuen zerrendan aipatzen dituen hitz asko markatugabeak dira neuk aztertu ditudan Bizkaiko hizkeretan (*gauza, kale, lege, seme*, etab.). Lan hau ondo egiteko (eta ondo egitea merezi du), mendebaldeko hizkera talde bat aukeratu beharko da eta bakoitzarentzat hiztegi edo hitz zerrenda azentudun bat lortu beharko da. Batuaren hitz markatuek mendebaldeko hizkera guztietan edo behintzat gehienetan markatuak direnak izan beharko lukete (32).

Beste arazo bat erro silababakarren salbuespena interpretatzerakoan sortzen da. Arazo hau hitz eratorriena da. *Bigarren, onena, beltzagoa* eta abarretan, lehen morfema hartu behar da azentuaren eremutzat, eta *bigarren, ónena, béltzagoa* azentuatu lehen morfema silababakarra denez gero, ala patroi orokorra erabili behar da, eratorpen atzizkia azentuaren eremuan sartuz, *bigarren, onéna, beltzágoa* esanez? Bi aukerak aurkitzen dira hizkera desberdinetan eta bat aukeratu beharko litzateke. Noski, badago hirugarren aukera bat; alegia, (12-IIa) kentzea eta *lurrá, lurréna, lurrétako* hautatzea.

Laburbiltzeko eta bukatzeko, neurri handi batetan Txillardegiren proposamenarekin bat nator, euskara jantziaren azentua batu behar baldin bada. Proposatutako azentu moldearen arau nagusia, kasu orokorrean, azentua bigarren silaban doala izango litzateke. Honelako eredu

(32) Alderantziz, Zuberaren datuak ez dira elkargarriak honelako sistema bat onartzen bada; Zubereraren azentubidea guztiz desberdina baita. Hitz markatuen arazoan mendebaldeko hizkeren artean konponketa bat aurki badaiteke ere, Mendebaldeko eta Zubererako azentu sisteman artean ez dago konponketa posiblelerik. Argi utzi behar da hemen, beste zenbait kasutan bezala (aditzaren jokabidea, esaterako), aukera bat egin behar dela, besteak baztertuz. Zubereraren azentu bidez, ikus Larrasquet 1928, 1931, 1934, 1939, Gabel 1920, Hualde 1993b.

bat onartuko balitz, puntu asko geldituko lirateke finkatzeko: maila le-xikoan, hitz markatuen arazoa, eta gainera esaldi mailako fenomeno guztiak, galdegaiaren gauzatze prosodikoa hor sartzen delarik.

Edozein kasutan, azentu eredu bat hobesten baldin bada, eredu hori ezin daiteke “euskal azentubide orokorra” edo “mendebaldeko azentu-bide orokorra” izan, horrelakorik ez bait dago. Gehienez, eskualde txiki batzuen azentu bidearekin zerikusi estua daukan eredu bat izan daiteke; besterik ez. Hori denok garbi izan behar dugun gauza da.

Txosten hau lagungarri izango zaizuela espero dut. Asmo horrekin idatzi dut, behintzat.

AIPAMENAK

ALTUBE'tar, S. 1929: *Erderismos*. *Euskera* 10 [Berrarg. 1975, Bilbo: Indauchu, Orain Sorta 1].

ALTUBE'tar, S. 1934: *Observaciones al Tratado de 'Morfología Vasca' de Don R. M. de Azkue*. Bermeo: Gaubeka [Berrarg. 1969, Azkue-ren *Morfología Vasca*-ren 3. liburukiarekin, Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca.]

AZKUE, R. M. 1923: *Morfología Vasca*. [Berrarg. 1969, Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca, 3 lib.]

AZKUE, R. M. 1931-1932: “Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos”. *Euskera* 4, 282-318, eta 6, 3-50.

BASTERRECHEA, J. 1974-1975: “Estudios sobre entonación vasca según el habla de Guernica”. *Fontes Linguae Vasconum* 18, 353-393 eta 21, 289-338.

ETXEBARRIA AYESTA, J. M. 1991: *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa*. Bilbo: I.K.A.

GAMINDE, I. 1992: Elantxobeko azentuaz. *Ele* 14 (agertzeko).

GAVEL, H. 1920: *Éléments de phonétique Basque*. Paris: Edouard Champion.

HANSEN, W. 1992: “Acento y entonación en Elorrio”. *ASJU* 26, 391-440.

HUALDE, J. I. 1989: “Acentos vizcaínos”. *ASJU* 23, 275-325.

HUALDE, J. I. 1990: “Euskal azentuaren inguruan.” *ASJU* 24, 699-720.

- HUALDE, J. I. 1991a: *Basque Phonology*. London eta New York: Routledge.
- HUALDE, J. I. 1991b: "Manuel de Larramendi y el acento vasco". *ASJU* 25, 737-749.
- HUALDE, J. I. 1992: "Notas sobre el sistema acentual de Zeberio". *ASJU* 27, 767-776.
- HUALDE, J. I. 1993a: "On the historical origin of Basque accentuation." *Diachronica* 10, 13-50.
- HUALDE, J. I. 1993b: "Topics in Souletin Phonology". J. I. Hualde eta J. Ortiz de Urbina, arg., *Generative Studies in Basque Linguistics*. Amsterdam eta Philadelphia: Benjamins, 289-327.
- HUALDE, J. I. 1994a: "Observaciones acerca de los sistemas acentuales de la zona occidental de Gipuzkoa". *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo* 27.
- HUALDE, J. I. eta X. Bilbao. 1992. *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*. ASJU-ren gehigarriak, 29. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- HUALDE, J. I. eta X. Bilbao. 1993: "The prosodic system of the Basque dialect of Getxo: A metrical analysis." *Linguistics* 31, 59-85.
- HUALDE, J. I., G. ELORDIETA eta A. ELORDIETA. 1994a: "Focalización y prosodia en vascuence vizcaíno". *ASJU*.
- HUALDE, J. I., G. ELORDIETA eta A. ELORDIETA. 1994b: *The Basque dialect of Lekeitio*.
- HUALDE, J. I. eta Tx. SAGARZAZU. 1991: "Acentos del Bidasoa: Hondarribia." *ASJU* 25, 139-152.
- IRIGOYEN, A. 1986: "Hizkuntzaren normalizazioa, kontzientzia linguistikoa eta euskal ebakerak". *Euskera* 31, 351-359.
- JACOBSEN, W. 1972: "Nominative-Ergative Synchronism in Basque". *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo* 6, 67-109.
- JACOBSEN, W. 1975: "Historical Implications of the Western Basque Tonal Accent". eskuizkribua, Univ. of Nevada, Reno.
- JANSEN, W. 1992. "Acento y entonación en Elorrio". *ASJU* 26, 391-440.
- LAFON, R. 1935: "Observations sur la place de l'accent dans quelques formes basques des parlers souletins". *Mélanges de Littérature, d'Historie et de Philologie offerts à Paul Laumonier par ses élèves et ses amis*, 635-643. Paris: Librairie E. Droz.

- LARRAMENDI, M. 1729. *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca.
- LARRASQUET, J. 1928: *Action de l'accent dans l'évolution des consonnes étudiée dans le basque souletin*. Paris: Vrin.
- LARRASQUET, J. 1931: "Beñát: Larrajáko belhagilii". *Revue Internationale des Études Basques* 22:229-22.
- LARRASQUET, J. 1934: *Le basque souletin nord-oriental*. Paris: Maisonneuve.
- LARRASQUET, J. 1939: *Le basque de la Basse-Soule orientale* (Collection Linguistique, 46). Paris: Société de Linguistique de Paris.
- LASPIUR, I. 1979. "Azentu Diakritikoa Eibarko Euskaran". *Euskera* 24, 175-268.
- MICHELENA, L. 1958: "Á propos de l'accent Basque". *Bulletin de la Société de Linguistique* 53, 204-233. [Berrarg. Michelena 1988 , I, 220-239].
- MICHELENA, L. 1972: "A Note on Old Labourdin Accentuation". *ASJU* 6, 110-120 [Berrarg. Michelena 1987, 235-244].
- MICHELENA, L. 1976: "Acentuación alto-navarra". *Fontes Linguae Vasconum* 23, 147-162 [Berrarg. Michelena 1987, 245-260].
- MICHELENA, L. 1985: *Fonética histórica vasca*, 3. arg. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- MICHELENA, L. 1987: *Palabras y textos*. Leioa: EHU.
- MICHELENA, L. 1988: *Sobre historia de la lengua vasca*, 2 lib., ASJU-ren gehigarriak, 10. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- TXILLARDEGI [Alvarez Enparantza, José L.]. 1985: *Euskal Azentuaz*. Donostia: Elkar.
- TXILLARDEGI. 1992: "Ahoskera baturantz". *Ele* 10, 47-71.

E:\ESF\BASQUE.SF, bat.j, ch-1

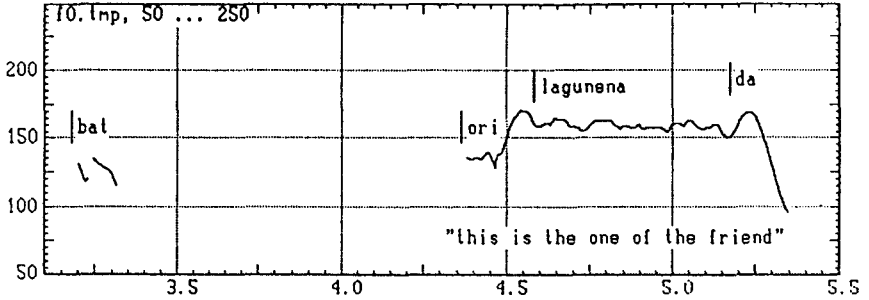

figure 1

E:\ESF\BASQUE.SF, bi.j, ch-1

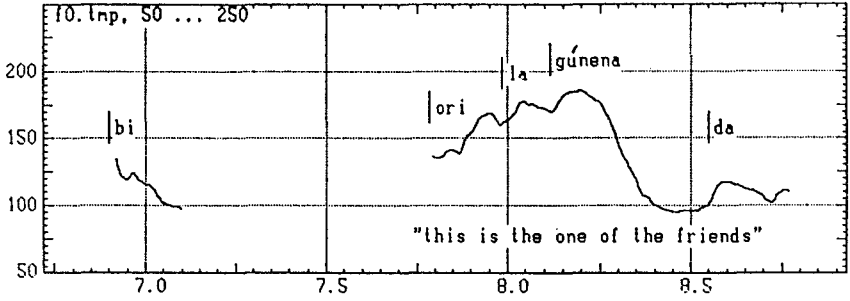

figure 2

E:\ESF\BASQUE.SF, iru.j, ch-1

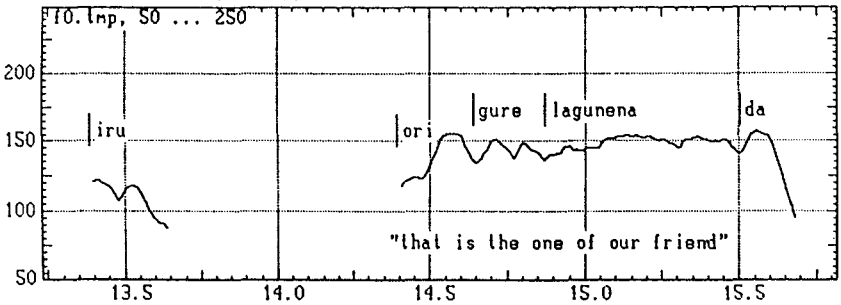

figure 3

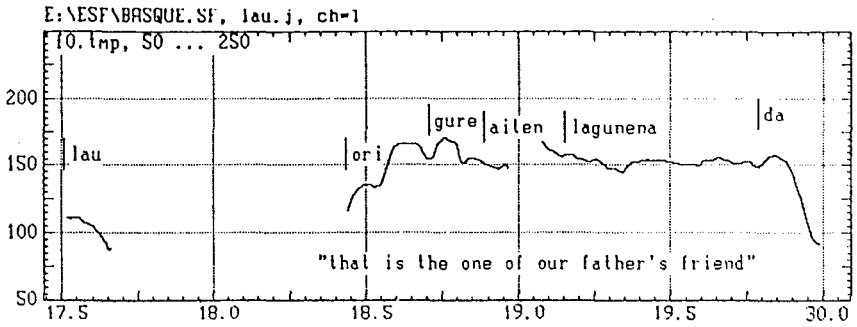

figure 4

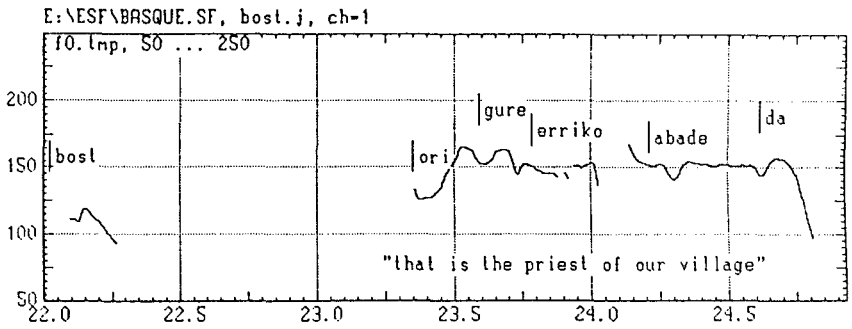

figure 5

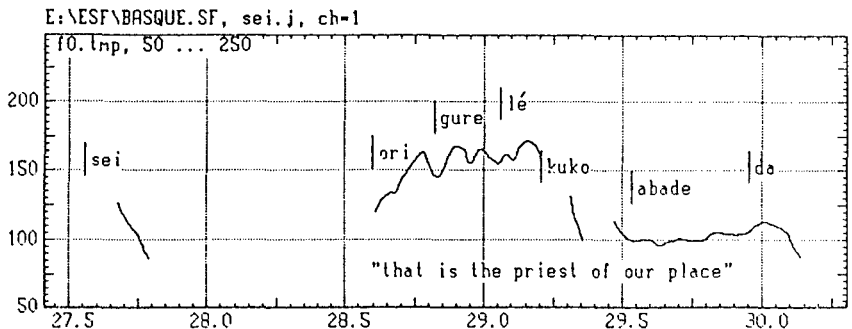
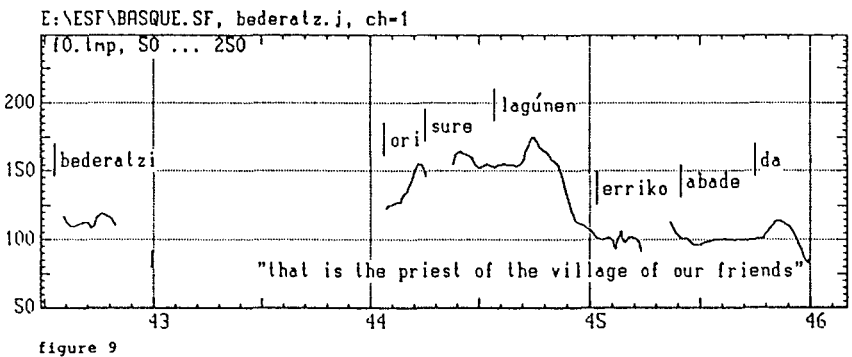
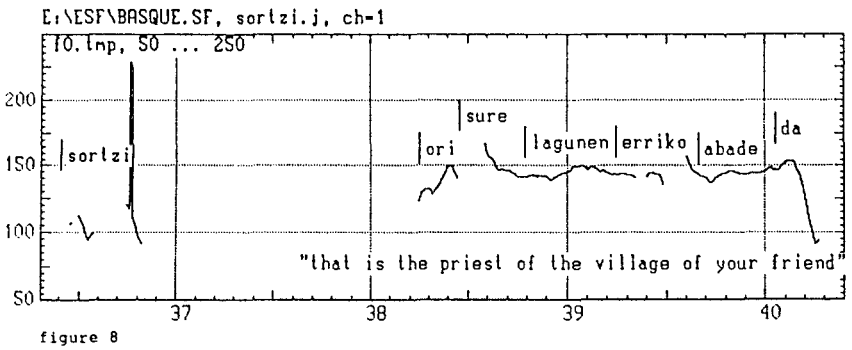
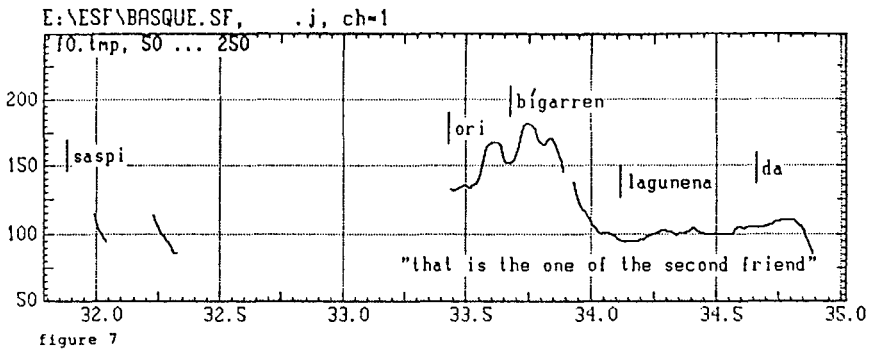
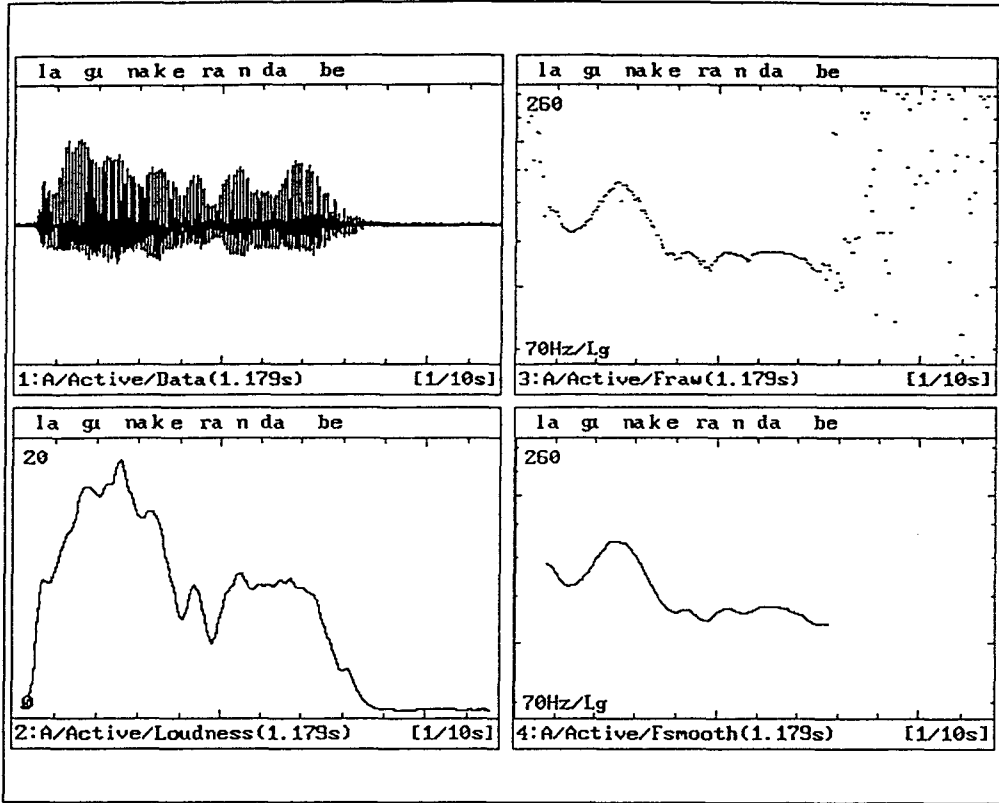
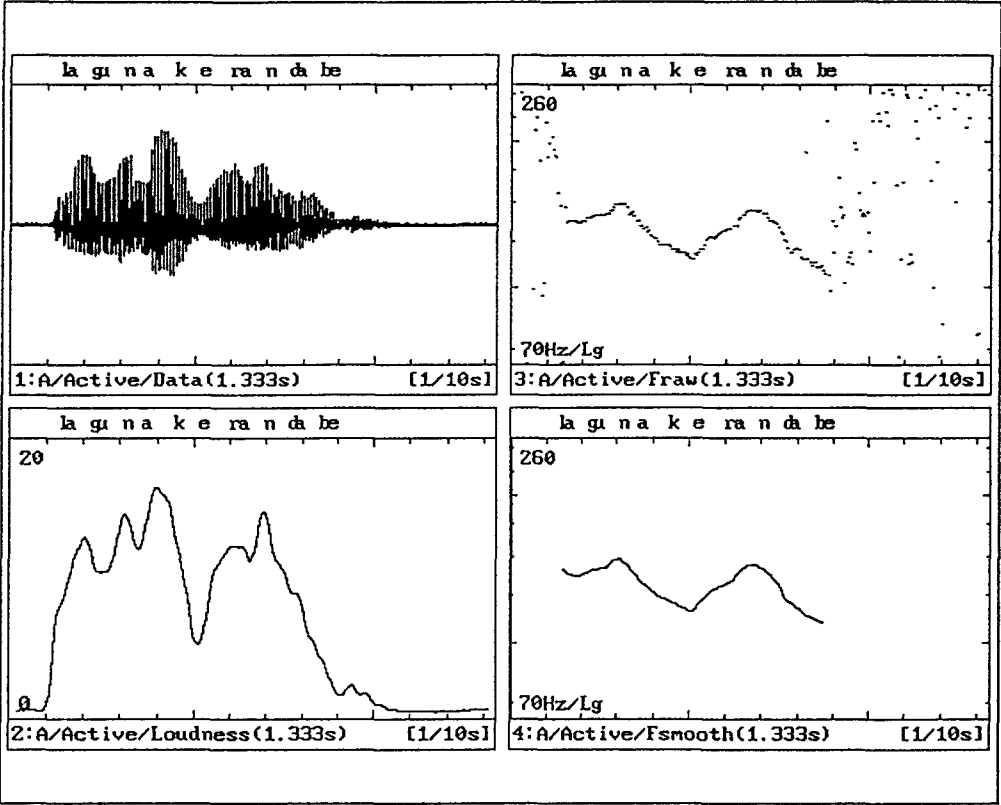

figure 6

10. lagúnak eran dabe

11. lagúnak erán dabe